

HOGYAN FÉKEZHETI KULTÚRÁNK TORZULÁSÁT A HORROR?

SZABADOS ÁDÁM

Általános vélekedés, hogy az emberiség sokat köszönhet Freudnak, aki hatásosan rámutatott az emberi indítékok mélységére és összetettségére. Freud óta sokkal óvatosabban mondunk ítéletet pusztán felszíni benyomások alapján, és megértőbbek vagyunk a „bűnnel” szemben. Tudjuk, hogy a gyermekkori élmények, traumák befolyásolják a személyiségfejlődésünket. Torz jellemek mögött általában szomorú élettörténetek és tragikus sérülések vannak, melyek helyesebb, ha ítélet helyett sajnálatot és együttérzést váltanak ki belőlünk.

A freudi szemlélet több ponton találkozik a szintén együttérzést és befogadást hirdető keresztény evangéliummal, de néhány fontos kérdésben nem működik az illesztés. Ilyen például egy személyes Sátán létében való hit, valamint az utolsó ítélet és az örök büntetés tana, amely a morális rossz súlyát a freudi elvekhez képest különös szigorral közelíti meg.

Susan Wise Bauer amerikai író a gonosz ábrázolásáról szóló esszéjében arról panaszkodik, hogy Amerikában „meghalt a Sátán”, és a sírkövét *A Sátán eredete* (The Origin of Satan) című könyvével Elaine Pagels készítette el. Pagels szerint a Sátán alakját a keresztények azért alkották meg, hogy önmagukat igaznak, ellenfeleiket pedig gonosznak láthassák. Jézus maga kezdte a szokást, amikor ellenfeleit rendszeresen a Sátánnal azonosította. Követői az ő módszerét folytatták, János például a zsidókat nevezi (Pagels szerint!) az emberi gonosz jelképeinek, a későbbi keresztények pedig mindenki mást, aki tőlük különbözött, az ördög gyermekeinek bélyegeztek: zsidókat, eretnekeket, független nőket, homoszexuálisokat, és egy sor további „bűnöst”. Pagels hangsúlyozza, hogy mások démonizálása gyors ítéletre jogosít fel, a másik másságának mélyebb megismerése és megértése helyett. Maga a „gonosz” szó is azt sugallja, hogy távol tartjuk magunkat a másik élményvilágától, inkább stigmatizáljuk a más milyenséget (legyen az más etnikum, szexuális orientáció, vagy torznak tűnő jellem), ahelyett, hogy belépünk a világába és megpróbálnánk megérteni. Nem csoda hát, gondolhatjuk Pagels szigorú és erősen vitatható bírálatát olvasva, hogy Freud és sokszínű követőinek szemlélete nem a kereszténységet erősítette, inkább párhuzamos világnézetet hozott létre, melyben a transzcendens gonoszság helyét a másság misztériuma vette át.

Amerikában – és a globalizáció hatására a tömegkultúrában nálunk is – lassú tiltakozás van mégis kialakulóban a gonosz és a Sátán „halálával” szemben. Az amerikai psziché számára „nine-eleven” (szeptember 11.) sokkoló képei üzenik, hogy a gonosz mégsem redukálható pusztán másságra. Van gonosz, és az tényleg gonosz: füst, láng, romok, sikoly, rettegés és halál jár a nyomában. A gonosz fogalmának indexre tétele elleni tiltakozás hullámai azonban már korábban is elindultak. Nem az Egyesült Államokban igen erős keresztény kultúrlobbira gondolok, mert az onnan érkező teológiai alapú ellenkezést elerőtlenítette az amerikai kereszténység azzal egyidejű

pszichologizálódása. Sokkal érdekesebb az a tiltakozás, amely a „gonosz-ipar”, a horrorfilmek és horror regények szerzői és kedvelői irányából érkezett.

Dean R. Koontz, népszerű pszichothriller és horroríró, akinek számos regényét magyarra is lefordították, *Végsőkig* (Intensity) című bestsellerében szót emel a gonosz pszichologizálása ellen. Koontz szerint a könyve részben azt a freudi gondolatot állítja pellengérré, mely „elhitette velünk, hogy szinte mindenkit meg lehet érteni és fel lehet menteni. Pedig ez nem így van. Veszélybe sodorjuk magunkat, ha elfogadjuk, hogy nincs valódi gonosz a világban és a gonosz inkább csak a diszfunkcionalitás valamely mértéke, melyet kezelni lehet.” Koontz szavainak súlyt ad a tény, hogy apja két alkalommal is megpróbálta őt meggyilkolni.

Susan Wise Bauer szerint a horror regények szembemennek a freudi megszállottsággal, emlékeztetnek bennünket arra, hogy a gonosz nem pusztán kifícamodott idegpályákról szól. Stephen King történeteiben például – Bauer szavaival – a „halott” Sátán „szelleme” kísért, a démonok valódiak, a gonosz számára nincs pszichológiai felmentés. A gonosz valóban gonosz.

Andrew Delbanco *A Sátán halála* című könyvében azt állítja, hogy a horror regények népszerűsége valójában „válaszreakció arra a páni félelemre, amit a gonosz leírására használt nyelv elvesztése miatt érzünk.” Miközben tagadjuk a gonosz gonoszságát, a gonosz valósága (mert gonosz *van*) a konkrétság hiánya miatt még ijesztőbbé válik, szorongásunk valójában a gonosz létét igazolja, nem a hiányát. A horror műfaja rámutat a gonosszal kapcsolatos freudi elfojtásra. Persze ezt művészi kifinomultsággal is lehetne tenni, mint Golding, Stevenson és Dosztojevszkij, vagy akár Flannery O'Connor, aki saját művészetéről mondja: „Biztos akarok lenni abban, hogy az Ördögöt Ördöggént azonosítják, és nem pusztán ilyen vagy olyan pszichológiai folyamatként.” De a tömegek nem O'Connor, hanem King és Koontz könyveit olvassák.

Nem akarom a horrort mint műfajt sem propagálni sem túlságosan komolyan venni. Szinte soha nem olvasok horror regényeket, nem nézek horrorfilmeket, hacsak nem tudatlanságból, mint Antal Nimród első hollywoodi filmjét, amelytől – naivan – a Kontroll üzeneti mélységét reméltem. Egy pillanatig nem tartom a gonosszal való őszinte szembenézés szükségzerű velejárójának, hogy csak félve mehessünk végig egy sötét utcán. A gonosz elsődleges tulajdonsága nem is a kegyetlenség, hanem az istentelenség, legalábbis a Biblia szerint. A horror végső soron nem segít a valódi önismeretben, inkább externalizálja a gonoszt, és ezáltal megspórolja a szívben lakozó bűnnel való szembesülést. Természetesen azt sem gondolom, hogy a gonoszt csak akkor vennénk komolyan, ha az embereket a Pagels által kifogásolt módon démonizáljuk. A gonosz pszichologizálása nem, de a másság megértésére való törekvés igenis része a keresztény erkölcsnek.

Pusztán azt akarom felvetni, hogy ez egyszer talán egy lenézett és jogosan bírált műfaj úgy került a valóság közelébe, hogy akár tanulhatunk is tőle valamit. Lehet, hogy a kultúránk egy sajátságos torzulását, a gonosszal való teljes pszichológiai kiegyezést, a történelem e különös időszakában – paradox módon – éppen a horror műfaja akadályozza, vagy valamelyest

ellensúlyozza. Legalább addig, amíg a kereszténység képes a Biblia alapján újra úgy megfogalmazni a gonoszról szóló tanítását, hogy azt a világ is a valóság hiteles leírásának láthassa.